

լրացնելով, յագեցնում է բանաւորի ազատութիւնը և Տ. Կէորգին ազատելով, մեծ պատիւներ է տալիս, հիւրասիրում է, փառքով ճանապարհ է դնում՝ դէպի Դուին. այդ ժամանակ էր, որ Տէր Կէորգ կամենում էր պատժել Աղուանից նոր կաթողիկոսին՝ Յովնանին. Համամ բարեխոս է հանգիստնում Յովնանի մասին և մեծ հայրապետը, Համամի երախտիքն առ ինքն յարգելով, ներում է Յովնանին. Իբրև եղբայրասպան ոմն՝ Համամ թագաւորն աշխատում է բարի գործերով քաւել իւր ոճիրը. եկեղեցիներին նուէրներ է տալիս և շքաւորներին ողորմութիւններ է բաժանում. Ագա, ինչպէս երևում է, Յուսուփ ոստիկանի ծանր և աւանդորդն հարուածների ժամանակ Համամ թագաւորն ընտրում է մեռակեցութիւն և ընդունում կրօնաւորի սքեմ՝ փոխելով իւր անունն Յոհաննէս. Այս կողման մէջ և նուիրում է նա իւր ժամանակը գրաւոր պարագմունքների, նորա գրուածքներից

երկուսի հետ ծանօթացանք արդէն. մէկը շարական է և միւսը Սողոմոնի Առակաց մեկնութիւնը, Դոցանից զատ նա գրել է Ուէգայի, ՃԺԸ, Սաղմոսի և Սաղմոսաց վերջին օրհնութիւնների մեկնութիւնները, Հայոց Պատմութիւն և քերականի վերլուծութիւն.

Հայոց նախնի մատենագրութեան մէջ, ի թիւս այլոց, եղել են և թագակիր հեղինակներ, ինչպէս օրինակ վերջին Կագիկը, հեղինակներ և նախարարական ազնիւ տներէց, ինչպէս է Գրիգոր Մագիստրոս և այլք ոմանք. Համամ Արեւելցին այդպիսի գրագէտների կաճառի մէջ իւր երկասիրութիւններով գրաւում է ոչ պակաս նշանաւոր տեղ. Յուսանք որ բանասիրութիւնն հետզհետէ պարզէ այդ ընտիր հեղինակի բազմակողմանի նշանակութիւնն, հանգէս բերելով նորա տակաւին անծանօթ գործերը.

կ. կ.



ՀԱՄԵՄ ԱՍԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ.

ՊԵՏԱՌԱՊԵՏԻՆ ԱՂԱՌԱՆԻՅ Մ. ԿԱՂ. ԵՒ ԳԻՐԷԹՂԹՈՅ ԱՆԱՆԻԱՅԻ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ.

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Ա.

ՊԵՏԱՌԱՊԵՏԻՆ ԱՂԱՌԱՆԻՅ.

ԳԻՐԷԹՂԹՈՅ.

Ի. «Իսկ¹ գալուստ տաճկին ի հայս եւ գրաւել² զաշխարհն³ ընդ լծով ծառայութեամբ⁴ հարկաց թուականն⁵ հայոց⁶ ՅԻՍԻ. (342) լինէր. Զորոյ ձեռն ըմբռնեալ լինէր⁷ հայրապետն⁸ գէորգ⁹ ի կապանս երկաթի պարփակեալ ածաւ ի պարտաւ. Կ.

Տէր Յունան ը և կէս¹⁰ (ամ). Սա էր գիմա¹¹ եպիսկոպոս և առանց կամաց կաթողիկոսին գէորգայ զայ յԱղուանս. և աստէն ձեռնադրի. զոր նոյն ինքն գէորգ և զսա կըրկին ձեռնադրէ. Ը.

Ի. «Եւ եկաց տեւեաց այսպէս միով հաւանութեամբ զամս. ԸԼԻ. (137) զԺամանակս ԺԺԻ. (14) հայրապետի՝ մինչև ցտէր Գէորգ Հայոց կաթողիկոս:

— Իսկ ապա՝ զօրացեալ բռնութեանն իոմայելացւոց՝ զերեցին զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց:

— Իսկ ապա զբան եպիսկոպոսն զորով նորին Յունան անուն¹ փախեաւ ապստամբողական կարգաւ. անկաւ. յաշխարհն Աղուանից:

Ոչ գոյր հայրապետ Հայոց, որ յուսակնէին ըստ սովորութեան՝ առնուլ ձեռնադրութիւն:

Իբրև մեծահաստութիւն իւրեանց համարեալ և նչիք² զդրան եպիսկոպոս հայրա-

1. Բն. պակասի իսկ. 2. Բն. գրաւելոյ: 3. Բն. զաշխարհս: 4. Բն. ծառայութեան: 5. Բն. դասաւորութեան ՌԺԺԻ. 6. Բն. Յովն. Յունն լինէր: 7. Բն. Եղեմ: 8. Բն. հայրապետն հայոց: 9. Բն. գրեգորիոս: 10. Սոյն հատուածը տես. Պատմ. Աղ. գիրք. գ. զւ. ըւ. 911:

11. Բ. Տէր յունան ամս. Ը եւ կէս. Ե. օրինակում. պակասի. յիշատակութիւն յունան կաթողիկոսի մասին:

1. Բն. Դրեւա եպիսկոպոս հայոց:

2. Սոյն հատուածը Պատմ. Աղ. գիրք. գ. զւ. ԺԳ. միայն սոյն գլուխը երկաթագիր օրինում նորոգած եւ բոլորագիր թնթից է:

1. Եւ նորին յունանուն: 2. Նորին Յունան անուն:

2. Բ. եւ նշիք: Հաւանական եմ կարծում Միաբանի կարծիքը որ բառս Փշիկ կամ Քշիկ յատուկ անունն աղաւաղում է: Տես. Պատմ. Աղ. գիրք. գ. զւ. Ը. Սրբասէր Քշիկ Ներսիսեանի վանաց տաճարէն. երկրորդ խումբ. Բն. Սրբասէր Քշիկ (ք. Քշիկ) Ներսիսեան վանաց տաճարէն. Անու-

«Սրբասէր Քչիկ Ներ. - Մեր Հի¹² վանաց տանտեր¹³ բոլոր ուխտիւ իւրով որք անխառն յաղանդոյն պահեցան: ¹⁴ Ըստ դասաւորութեան միարանի:

«Քչիկ ժողովեալ զեպիսկոպոսունս աշխարհին Աղուանից՝ իրրե մեծահաւատութիւն իւրեանց համարեալ՝ զգրան եպիսկոպոս հայրապետին հայոց կարգեցին ինքեանց կաթողիկոս»:

«Ապա բարեպաշտն Համամ որ եւ աղուանից եղեւ թագաւորո՛ւ նոյնպէս զկործանեալ թագաւորութիւն ¹⁶ տանն ¹⁷ Աղուանից Համամ ¹⁸ նորոգէ: ¹⁹ որպէս Աշոտ Բագրատունի ²⁰ զհայոց թագաւորութիւն: ²¹ Այսք ի միում ժամանակի գործեցան. եւ նոյն ինքն համամ սակա առ Աստուած մեծապէս ²² յանցանացն որ վասն սնոտի այս ²³ կենացս զպարտ արեան եղբաւրն ²⁴ ժողով—

(Երկաթագիրն վերջանում է և բոլորագիր կարկառանն է սկսուում):»
«եալ յանձինն ²⁵ իւրում մեծագործութիւնս առ եկեղեցիս և առ ամենայն կարօտեալս ²⁶ և չքաւորս առատազարդ ²⁷ անսպառ կատարէր. որ և զմեծ հայրապետն հայոց գէորգ յանօրէն Սաջկայ կապարանէն բազմաբաշխ գանձիւք տայր արձակել և յոգնամեծար զնա արարեալ առողջ առ հայաստանս ²⁸ առաքէր:

«Բ. «Տէր Սիմէոն ամս .իւլ. (21). Սա էր զրան եպիսկոպոս սուրբ Աթոռոյն, որ առաւել զարդարեաց սպասիւք զսուրբ ²⁹ խաչն:

պետին Հայոց՝ ժողովեալ զեպիսկոպոսունս աշխարհին Աղուանից՝ կարգեցին զնա ինքեանց կաթողիկոս:

«Եւ իրրե շնորհեաց գերեզարձ Քրիստոս Հայրապետին հայոց Տեառն Գէորգայ ⁵ ի ձեռն զանձագնութեան տեառն Համամայ ⁴ Աղուանից արքայի:

Իսկ հայրապետն Աղուանից Յունան կոչեցեալն ընդ առաջ եղեւ տեառն Գէորգայ ⁵ սիրալիր ⁶ սրաիւ գերախտիսն յիշել Համամայ առ գերեզմարութեանն ⁷ օձան, զոր տեսեալ հայոց հայրապետին տեառն գէորգայ զեղեալն զարմացաւ: Եւ նոյն ժամայն հրաման տայր կողոպտել զկարծեալ կրօնիցն:

Իսկ աստանօր յուշ արարեալ տեառն Համամայ զերախտիսն՝ համարեալ ապերախտ՝ և զպատճառն շնորհակալեացն օձան, անշնորհութեանն զայրանայր: Եւ զալիսս առաջի եղեալ հայրապետին հայոց աղաչէր զՅունանն, որ առանց նորին կամացն էր, նորին հրամանաւ վերստին ձեռնադրել ⁸ և խողով ⁹ (Գ)

Իսկ նա առ հարկի՝ իրրե մեծ իմն երախտիս համարեալ՝ կրկին զՅունանն ձեռնադրէր և տուեալ նոցա գայր յաշխարհ իւր: Եւ էր գործն արտաբոյ սուրբ զրոց. այլ սակայն կաւրիս վախկոտութեանն զայս առնել հաւանեցոյց. եւ ինքն զառնայր գայր հասանէր յաշխարհս իւր:

12. Բն. Ներսիմեքի: 13. Բն. Տանտուր: 14. Պատմ. Աղ. գիրք .գ. գլ. Է. (8): 15. Բ. Թագաւորութիւնս: 16. Բն. տանս: 17. Բն. աւակասի. համամ: 18. Բն. նորոգեաց:

19. Ն. Բագրատունի: 20. Բն. Թագաւորութիւն: 21. Բն. մեծ: 22. Բն. սակասի: 23. Բն. դասաւորութիւն եղել պարտաւան արեան եղբօրն: 24. Բն. յանձին: 25. Բն. կարօտ: 26. Բն. առատազրուար: 27. Բն. հայաստանայն:

28. Բ. սուրբ: Ն. օրինակում միայն Տէր սիմէոն ամս .իւլ. 21: 29 Սոյն այս տէր Դաւիթը Թեբեւս շփոթուած լինի միւս Դաւիթի հետ որը զկնի Գագիկից է զըռւած. երկրորդ խմբի օրինակները մէկը միւսի տեղ են դասել. երկաթագիր օրինակի նորոգած թերթում այսպէս էր դասաւորուած. մինչդեռ երկրորդ խմբ. օր. նախ, տէր Դաւիթ կապաղակայ տէր Սահակ Մեծիկունից, տէր Գագիկ գարդմանաց. Տէր Դաւիթը Փառիսոսայ վանաց որեւ ձեռնադրել յՄանսիայէ կաթողիկոսէն Հայոց:

Նըս Ներսիմեքիս երկաթ. օր Պատմ. Աղ. գիրք. Ա. գլ. Է. «Ներս մեր հայ սուրբ ուխտն, որ այժմ կոչի Ջրվշտիկ. Թեղթոցի միջ աղաւաղ. Մեր ներ հաս : Այս մասին ուրիշ անգամ»:

5. Ա. գէորգեա: Բ. գէորգայ: 4. Ա. համամայ: 5. Ա. գէորգայ: 6. Ար. սիրովիր: 7. Ա. գէթէ փրկութեան: Բ. գերէ փրկութեան: 8. Ար. ձեռնադրեալ: 9. աղծամունքէ Թեբեւս իւղով:

—Տէր Պաւիթ⁵⁰ ամս .Զ. (6) յառաջ-
նորդութենէ Փառխոսէ⁵¹ վանաց.

—Տէր Սահակ ամս .ԺԼ. (18) յեպիսկո-
պոսութենէն Մեծկունէից⁵²

—Տէր Գազիկ ամս .ԺԳ. (14) յեպիսկո-
պոսութենէն Գարդմանայ սորա⁵³ չորրորդ ա-
մին լցաւ թիւս հայոց .Ն. ⁵⁴ (400):

—Տէր Պաւիթ ամս .Ի. (7) յեպիսկո-
պոսութենէն յապաղակայ⁵⁵

—Տէր Պաւիթ⁵⁶ ամս .Զ. (6) սա առ⁵⁷
ձեռնադրութիւն յԱնանիայէ հայոց կաթու-
ղիկոսէ: ւ

.Լ. «Եւ յետ վաղձանելոյ հայրապետին
հայոց տեառն գէորգայ՝ սովորութիւն կալաւ
և զիւրադարձ զեղեալն՝ իրրե վաղձանէր
Յունանն ձեռնադրէին նոյն սովորութեամբ
զհարազատ նորին զոմն Սիմէոն, և ի նմանէ
Պաւիթ, և ի նմանէ Սահակ, և ի նմանէ Գա-
զիկն, առ որ ¹⁰ այժմ բանս է, տեւալ ապրա-
տամբութեամբ զամս .ԻԹ. (69) և զԺամա-
նակս հայրապետաց հնգից ¹¹ մինչև ի մեր նը-
ուաստութիւնս: Եւ զայսոսիկ ճշտիւ, ¹² և
հաւաստի քննութեամբ տեղեկացեալ ուրախ
լինէաք:

Անանիայից ձեռնադրուող Պաւիթից յե-
տոյ Աղուանից պատմութեանց թէ երկաթա-
գիր և թէ բողբոջգիր օրինակում յիշատակու-
ում են միայն երկու կաթուղիկոսներ. «Տէր
Պենդաս¹ ամս .ԺԼ. (18) յեպիսկոպոսութե-
նէն զարդմանայ:

Տէր Մովսէս ամս .Զ. (6) յառաջնոր-
դութենէ Փառխոսայ վանաց: ²

Սրբեկանի քաղուածքը .Ի. հատուածից
է՝ «Եւ այս այսպէս եկաց միարանութեամբ
զամս 137 յաւուրս չորեքասան կաթողիկո-
սաց հայոց մինչ ի Տէր Գէորգ զառնեցին: Ա-
պա ի զալն Բուդայի ամիրայի ի հայս եւ ի
գերելն զՏէր գէորգ կաթողիկոս եղև զառն և
ազգի ազգի պղտորումն յաշխարհիս հայոց եւ
Աղուանից, և փախեալ զբան եպիսկոպոսն
Տեառն Գէորգայ եւ եկն յԱղուանս Յօնան
անուն: Եւ եղև վախճանել արքեպիսկոպոսին
Աղուանից և կաթողիկոսն էր ի գերութեան:
Ապա միամտութիւն համարելով նմա՝ Ժողովեալ
ձեռնադրէին զգրան եպիսկոպոսն զՅօնան կա-
թողիկոս Աղուանից: Իսկ ի զարձին Գէորգայ
ի գերութենէ ի ձեռն համամայ՝ թագաւորի

Աղուանից, տեսանէ զՅօնան՝ նոցին արքեպիս-
կոպոս և հրամայէ կողոպտել ի բաց զգեեստ
և զձեւ կաթողիկոսութեանն. վասն որոյ ա-
ռաջի անկեալ համամայ հայցէր զներումն:
Լուեալ ապա նմա վասն մեծի երախտեացն,
և կրկին ձեռնադրէ զՅօնանն արքեպիսկոպոս
Աղուանից, և թողեալ անդէն գնայ յիւր սեպ-
հական աթոռն:

Իսկ .Լ. հատուածից արած քաղուածքն է՝

«Իսկ ի վախճանելն Գէորգեայ, վասն զառն
և ազգի ազգի անցից աշխարհիս յիսմայելա-
կանացն, ոչ կարացին հասանել առ հայրա-
պետքն հայոց յԱղուանից, նմանապէս եւ ան-
փոյթ լինէր ի հայոց կաթողիկոսացն, զի ա-
մենայն ոք միայն զանձին հնարս հայթայթէր
զերծման յիսմայելական սրոյն: Զեռնադրեն
ապա կաթողիկոս Աղուանից յետ Յօնանու
զնորին հարազատն Սիմէօն անուն, ապա զՊա-
ւիթ, ապա զՍահակ, ապա զԳազիկս զայս,
որ լինէր ամբ 60 ինքնաձեռն և անձնիշխան
թերակատար օծման նոցա: Ահա զայս ամե-
նայն ընթերցեալ եւ իմացեալ եւ ծանուցեալ
կաթողիկոսին Անանիայի, և այսու բանիւք
սա լուեցուցեալ զգրաբան բերանս խոտորախօս
արանց, և պապանձեցուցեալ զեղու փառոր-
սակ և անձնահաճ մարդկան՝ յամօթ արար
զամենեանս:

Հրատարակելով Գիրք Թղթոցի Անանիա

50. Բ. Փառխոսոյ: Ն. Փառխոսայ: 51. Բ. Մեծկունե-
նից: 52. Բ. եւ սորա: 53. Բ. Գ. Ժ: 54. Բ. կապաղակայ:
55. Բ. պակասի. այս մե Դուքիթը թերեւս կրկնութիւն լի-
նի: 56. Ն. առնու: — Պատմ. Աղ. գիրք .գ. գլ. ԽԳ. (25):

1. Բ. Տէր Պետրոս: 2. երկաթագիր օրինակում սկիզբն
է առնում գրչագրի յիշատակարանը. իսկ բողբոջգրում .վա-
սըն կոտորածին որ ի կողմանս իւաշնոյ եւ վասն քարեպաշտ
ըշխանին հալալիք:

կաթողիկոսի կոնդակի այն մասը, որը քաղուածք էր Աղուանից Պատմութիւնից, տեսանք որ Անանիա կաթողիկոսը օգտուել է յիշեալ պատմութեան Առաջին գրքի 9, 11 և 14 թ. գրքի 47 և 48 և Վ. գրքի 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 21 և 23 գլուխներից: Համեմատելով օգտուած աղբիւրները կոնդակի հատուածների հետ՝ նկատելի եղաւ որ ներկայումս մեր ձեռքը հասած Աղուանից պատմութեան օրինակը Անանիայի ժամանակի 949 թուականի օրինակից շատ չի տարբերուում: այնպէս որ այն ժամանակուայ իմրագրութիւնը համարեա թէ մեծաւ մասամբ հասել է մեզ անփոփոխ: Իսկ այն փոփոխութիւնները, յաւելուածները և տարբերութիւնները որը նկատելի է երկու խմբերի մէջ, ևս և այն աղբիւրները որից հիւսել է Աղուանից պատմւելը իւր պատմագրութիւնը, կը հրատարակենք առաջիկայ համարում:

Ե. Վ.



ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԹԻԹԻՒՆ.

Յովհաննէս Մալխասեան. երդում: վէպ. Թիֆլիս, 1896 թ. գինը 40 կ: Աւելորդ չենք համարում երբեմն երբեմն ասելու և գանդատելու, որ մեր հասարակութիւնը գիրք չէ կարդում: Հասարակութիւն ասելով մենք հասկանում ենք այս դէպքում այն բոլոր անհատներին, որոնք կարդալ գրել գիտեն: Զի կարդում ոչ միայն ժողովուրդը, զիւղացին կամ արհեստաւորը, այլ և քաղաքացին հարուստը, ինտէլիգենտը: Այս մեծն է կարդում, ոչ փոքրը, ոչ երիտասարդը և ոչ օրիորդը: Զի սիրում կարդալ հայը ընդհանրապէս իսկ նախ և առաջ նա սէր չունի հայերէն գրքեր կարդալու: Ինչիցն է առաջ դալիս այդ երեւոթը: Պատճառներ շատ կան. զխաւոր պատճառներն են, մեր կարծիքով, նախ որ մենք չենք աշխատում մեր երեխաների սրտերի մէջ փոքրուց սերմանել ընթերցասիրութեան սերմերը. երկրորդը որ մեր «ամենասիրելի» հեղինակների գրուածքները թանգ են և անմատչելի ժողովրդի համար (այսպէս իս. Երովեանի Բաֆթու, Պառչեանցի, Ո. Պատկանեանի և այլ հեղինակների գրուածքները). վերջապէս մենք իսկապէս առած լաւ գրքեր էլ չունենք:

Վէպը գրականութեան այն ձևն է, որ ամէնից շատ և սիրով է կարդացուում ամէն տեղ: Բայց եթէ լաւ հեռեէք մեր գրականութեանը, մանաւանդ առանձին գրքերով հրատարակուած գրուածքներին, դուք իսկոյն կրտսնէք, քանի տոկոս են ներկայացնում մեր վիպական գրուածքները և մանաւանդ ինքնուրոյն վէպերը: Իսկ քանի՞ քանիները այդ վէպերից ու պատկերներից անպէտք գրուածքներ են, որոնց ընթերցումը ժամանակի կորուստ է:

Այնուամենայնիւ ամէն մի նոր վիպական գրուածքի լոյս տեսնելը մեզ ուրախացնում է. մենք ամենայն սիրով սկսում ենք կարդալ այն յուսով, որ գուցէ հեղինակը մի «նոր խօսք» կասէ, մի նոր շրջան կը բանայ մեր գրականութեան մէջ. բայց շատ սակաւ է պատահում, որ մենք յուսախոր չլինինք: Այս ժամ էլ մեր առաջը մի նոր վէպ է գրած, բայց սա աւելի պատկերներ են իրական կեանքից, քան թէ վէպ, որովհետեւ հեղինակը վէպի մէջ վիպական մասը բոլորովին չի մտցրել: Բայցի գրանից վէպ, ուսման, ասելով մենք հասկանում ենք այնպիսի մի գեղարուեստական գրուածք, որից մենք ծանօթանում ենք մի կամ մի քանի հերոսների կեանքի բոլոր կողմերի հետ: Այդ կողմից էլ Յ. Մալխասեանի մեր ձեռքին եղած և նոր լոյս տեսած վէպը մեզ չի գոհացնում: Մենք գիտենք միայն, որ Ախալքալաք դաւառի Մարկոս, Սարգիս և Յարութիւն զիւղացիները ու նրանց մօտիկ մարդիկը ի՞նչպէս են միմեանցից վրէժ հանում ինչ միջոցներով են կոռում միմեանց հետ և պաշտպանուում միմեանցից. դուրս մի բան էլ աւելի ենք իմանում: Բայց դա բաւական չէ մեզ համար. մեզ պէտք են նրանց աշխարհայեցողութիւնները, որոնք պահպանում են այդ վէպի մէջ:

Վէպի կմախքը սա է. Յարութիւնը ուզում է Մարկոսից վրէժ առնել. Սահակը — սուտ երդում է ուտում ու յետոյ զղջալով ուզում է գնալ ամէն բան յայտնել դատարանում: Բայց Յարութիւնը, վախենալով, որ իր բոլոր «պատուութիւնները» գրանից կարող են բացուիլ խեղդում է Սահակին:

Վիւղացիների պատկերներ և մի քանի տեսարաններ — շատ յաջող են դուրս բերուած: Երևում է, որ հեղինակը լաւ և ի մօտոյ ծանօթ է առհասարակ զիւղական կեանքին և մասնաւորապէս այդ դաւառի կեանքին, երևում է, որ նա շատ էլ սիրում է այդ կեանքը. դուրս բերուած տիպերը և երեւոթները նրա սրտին շատ մօտ են: Բայց